

УДК 75.046.072.5:069(477.83)“13”

ІКОНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIV ст. З ЦЕРКВИ АРХАНГЕЛА МИХАЇЛА У с. ІСАЇ

Марія ГЕЛИТОВИЧ

*Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького,
проспект Свободи, 20, 79008 м. Львів, Україна
тел.: 80322742282, факс 80322759253, e-mail: nml_shept@tsp.lviv.ua*

Стаття присвячена двом новоатрибутованим іконам другої половини XIV ст. Простежено процес їхнього дослідження та реставрації, визначено місце і значення цих пам'яток в історії українського іконопису.

Ключові слова: ікона, атрибуція, аналіз, дослідження.

Упродовж останніх років у Національному музеї у Львові імені Андрея Шептицького здійснено низку важливих досліджень пам'яток іконопису. Результатом досліджень є уточнення їхньої атрибуції й датування, деякі вперше впроваджено до літератури. Увага, звісно, акцентується на найважливіших творах, що є показовими чи унікальними в тому чи іншому аспектах і слугують певними віхами в історії українського ікономалярства.

Завдяки сучасним технологіям існує можливість комплексно підійти до аналізу твору. Процес мистецтвознавчого дослідження ікони, як правило, пов'язаний з процесом реставрації, що включає аналіз пігментів, ґрунту, деревини, фіксацію в ультрафіолетових, інфрачервоних та рентгенівських променях. Така фолтофіксація особливо важлива з огляду на те, що дуже часто досліджувані пам'ятки потрапляли під частковий або суцільний пізніший запис. Корективи в атрибуції пам'яток вносять дослідження деревини радіо-вуглецевим методом. Саме завдяки йому можемо впевненіше визначати вік цілої низки тих ікон, в датуванні яких раніше виникали розбіжності.

Без перебільшення сенсаційним стало нещодавне “відкриття” двох ікон, що походять з церкви Архангела Михаїла у селі Ісаї Турківського району Львівської області. До Національного музею ікони надійшли з Музею Богословської Академії у Львові (МБА) 1939 р. разом з усією збіркою цього музею, фондосховище якого зазнало пошкоджень під час бомбардування Львова німецькими військами. В інвентарних книгах МБА, переданих Національному музею, ці ікони не зафіксовані, отож не маємо відомостей, коли і ким вони були придбані. Про походження пам'яток свідчать написи, зроблені олівцем на їхніх зворотах. Ці ж дані вказані в інвентарних описах, які зробила Віра Свенціцька 1970 р. Обидві ікони були під записом XVIII ст. Часткове їхнє розкриття здійснив перед 1939 р. Михайло Драган – відомий дослідник давньоукраїнського мистецтва, на той час хранитель збірки МБА. Йому ж належить і перша атрибуція цих творів. Вчений датував їх кінцем XV – початком XVI ст. Подібної думки притримувалась і В. Свенціцька, датуючи пам'ятки XV ст.

У реставраційній майстерні Національного музею 1984 р. було проведено розкриття ікони “Богородиця Одигітрія”, що виявило первісне зображення та стан збереження живопису (реставратор – Павло Петрушак). Проте, неуточною залишилась атрибуція ікони. Очевидно, на той час пам’ятка не привернула до себе уваги як до раритету.

У 2005 р. в Національному музеї завершено комплексну реставрацію ікони “Св. Великомучениця Параскева”. Реставрація дала змогу ґрунтовніше проаналізувати техніко-технологічні, малярські стильові й іконографічні особливості ікони (реставратор – Мирослава Хімка під керівництвом Володимира Мокрія) [9, с. 176-182]. Уже при першому візуальному аналізі перед реставрацією привернули увагу особливості оформлення іконного щита (83x59x3,5 см): дві липові дошки первісно скріплювалися двома набивними шпугами на тиблях. Тиблі частково збереглися у наскрізно просвердлених гніздах; від шпуг залишилися уцілілі при обвугленні сліди (увесь зворот дошки обгорів). Як відомо, набивні шпуги подибуємо на найдавніших іконах. Про давність пам’ятки свідчить і лицевий бік: широке ковчежне обрамлення – ліворуч – 4 см, зверху і знизу – 5-6 см, причому на значно ширшому полі праворуч (16,5 см) розміщено чотири сценки “житія” святої: “св. Параскева молитвою загнала змія у море”, “св. Параскева у темниці”, “св. Параскева в казані”. Таке асиметричне розміщення “житія” на українських іконах виняткове, рівно ж як іконографія, де у сценах мучеництв відсутні кати. Ковчег неглибокий, на луззі червона смужка.

Значне пошкодження живопису не дає можливості повністю “відчитати” зображення, особливо двох верхніх клейм. Постать святої у середнику має виразно готизуючий характер. Вона струнка, видовжена, з підкреслено вузькими плечима, руки зосереджені на грудях: у мініатюрній правиці тримає невеликий двораменний хрест, ліва долоня відкрита, виглядає більшою за праву. Голова видовженої яйцевидної форми, лик світлої карнації, санкир коричневий, розрізи очей вузькі, ніс вузький з маленькими крилами, вуста невеликі, повні. Свята одягнена у яскраво-червоний мафорій поверх сірувато-блакитного очіпка та синього хітона. Складки одягу оригінально стилізовані; на мафорії загострені, укладені симетрично, підкреслені не надто активними м’якими коричневими лініями, на хітоні посередині глибока складка модельована темною смугою та білильним висвітленням. Німб гладкий, вохристий. Позем темно-зелений, прямокутний, не займає усієї ширини ковчежного поля. Тло зелене.

Образ святої у середнику урочисто-масстатичний, наповнений тією внутрішньою зосередженістю та абстрагованою позачасовістю, яка властива давнім іконам. Лаконізмом вислову відзначаються й мініатюрки клейм, які позбавлені розповідності, а швидше мають знаково-символічний характер.

У галереї “житійних” образів св. Великомучениці Параскеви в українському іконописі найдавніші датуються XV ст.: ікона з Кульчиць (Львівська галерея мистецтв) [5], невідомого походження (Народний музей у Кракові) [11, № 66], з церкви св. Дмитрія у Жогатині (Музей народної архітектури у Сяноку) [4, іл. L], з церкви св. Параскеви у Новому Ярі (Національний музей у Львові) [8, іл. 9]. Правда, є спроби датувати деякі з них ранішим часом, зокрема, ікону з Кульчиць, яка іконографією і колористикою нагадує ікону з Ісай, однак відрізняється образно-стилістичною характеристикою. Ікона з Кульчиць теж має своєрідне розташування клейм – вони розміщені по одному у верхніх кутах середника, ймовірно, були також і в нижніх, де втрачений левкас.

Ікона з Ісаї виглядає архаїчнішою за ікону з Кульчиць. Вона не має близьких відповідників у стилістиці. Виходячи з малярських, іконографічних і техніко-технологічних особливостей, ми попередньо віднесли створення ікони до XIV ст. Таке датування не заперечувало й хімічне дослідження пігментів, склад яких властивий найдавнішим іконам. Нашу версію датування підтвердили й уточнили дослідження деревини радіовуглецевим методом, проведеним у 2007 р., за яким вік дошки датується приблизно 1370-м роком. Отже, можемо стверджувати, що ікона з Ісаї презентує найдавніше зображення св. Параскеви в українському іконописі, культ і популярність якої набув поширення саме з того часу.

Подальше дослідження цієї ікони привело нас до припущення про її спільне авторство зі згаданою іконою “Богородиці Одигітрії” або ж, принаймні, про спільне середовище їхнього створення. Ця гіпотеза базується на підставі їх дуже близьких як техніко-технологічних особливостей, так і художньо-образних характеристик.

Гіпотези щодо датування “Богородиці Одигітрії” підтвердив нещодавно радіовуглецевий аналіз, проведений у тій же лабораторії. Ізотопні результати подають вік деревини як третя чверть XIV ст.

Іконний щит подібний до того, що на іконі “Св. Параскеви”, хоча має свої відмінності. Розміри ікон близькі між собою (“Параскева” – 83 x 59 x 3,5 см, “Богородиця” – 82,5 x 61, 5 x 4 см), хоча первісно ікона “Богородиці Одигітрії” була вищою (її низ дещо обрізаний). Дві дошки без шпуг скріплені тиблями. Ковчег неглибокий, лузга полога. Ковчезні поля широкі, як і на Параскеві (вгорі, ліворуч, праворуч).

Ікона зі значними втратами фарбового шару по всій поверхні, подекуди з ґрунтом. На лику Богородиці наскрізна вибоїна дошки (7,5 x 4 см), очевидно, від осколка бомби, що пошкодила твір, влучивши в музейне фондосховище 1939 р.

Уже при першому огляді ікони привертає увагу її художньо-образне вирішення. Півфігура Богородиці й фігура малого Спаса підкреслено монументальні, надзвичайно виразні, що досягнуто певною диспропорційністю, узагальненням форм, їх площинним моделюванням в поєднанні з тонким опрацюванням ликів і рук та окремих елементів одягу. У Богородиці широкі плечі з низько опущеними раменами, мафорій на правому плечі укладений глибокими, твердими геометризованими складками. Постаць Христа видовжена, лик показаний у майже фронтальному положенні. Його яскравий червоний хітон з оранжевим клавом контрастує з темним мафорієм Богородиці. Відведеною вбік правицею Спас двоперсно благословляє, у лівій тримає маленький чорний сувій. Кисті рук і стопи маленькі, майже мініатюрні. Складки хітона зазначені декількома м'якими коричневими лініями.

Санкир коричнево-оливкова, вохрення світле. Німби зелені, окреслені тонкою червоною лінією, тло зелене, темнішого відтінку.

Програма завершення реставрації, прийнята у 2007 р. реставраційною радою Національного музею, включала цілу низку досліджень. Вони були покликані повніше висвітлити питання атрибуції пам'ятки та її малярські особливості (реставратор – Ірина Мельник).

Іконографічно-образне вирішення ікони, як і попередньої, не має близьких відповідників. Усі збережені ікони Богородиці з Дитям XIV – початку XV ст. різні за своїм характером [7, с. 216, 225; 4, іл. XVII, XXI; 2; 6, с. 307-318; 3.]. Хронологічно іконі з Ісаїв передують не подібні між собою за образно-художнім вирішенням ікона

з церкви Успіння Богородиці с. Дорогобужа на Рівненщині [3] та з Покровської церкви в Луцьку [7, с. 216]. (Датування т. зв. “Львівської Богородиці” кінцем XIV – початком XV ст., на наш погляд, не має достатньо переконливих аргументів [1, с. 10-25]). За колористичними особливостями її можна віднести до групи ікон на зеленому тлі, відомих в українському іконописі від кінця XVI ст., серед яких найдавніші Богородичні походять з кінця XV ст.: з Долини, Явірника Руського, Рихвалду і Жогатина [4, іл. ХCVIII, ХСІХ; 10, іл. 19; 6, іл. 373-375, 392].

Те, що обидві ікони написані місцевими майстрами, підтверджує й хімічне дослідження пігментів, склад яких властивий найдавнішим українським іконам. Важливим вислідом хімічного аналізу є встановлення подібності спектрів авторського ґрунту і ґрунту, нанесеного під запис, що теж вказує на місцеве походження пам’ятки. Гіпотетично ці ікони могли бути створені в одному із найближчих монастирів, якими на той час були Спаський і Лаврівський.

Новоатрибутовані пам’ятки потребують подальшого всебічного аналізу. Проте, вже зараз можемо стверджувати, що “Св. Великомучениця Параскева” і “Богородиця Одигітрія” з Ісаїв – це унікальні зразки українського іконопису, особливо цінні з огляду на те, що уціліла спадщина того періоду є не надто значною. Рівно ж це одні з найдавніших українських ікон цієї теми, які слугують цінними зразками у дослідженні іконографії, а мистецькі якості ставлять їх у ряд високих досягнень українського середньовічного іконопису.

1. *Александрович В.* Львівська ікона Богородиці 1534 року // Релігія в Україні. – Львів, 1994.

2. *Александрович В.* Студії з історії українського мистецтва. Українське малярство XIII–XV ст. – Львів, 1995.

3. Богородиця-Одигітрія XIII століття з церкви Успіння Пресвятої Богородиці з Дорогобужа. / Альбом. – Львів, 2007.

4. *Логвин Г., Міляєва В., Свенціцька В.* Український середньовічний живопис. – К, 1976.

5. Олеський замок: путівник / Упоряд. О. Ріпко. – Львів, 1981.

6. Патріарх Димитрій Ярема. Іконопис Західної України XII–XV ст. – Львів, 2005.

7. *Свенціцька В.І.* Живопис XIV–XVI століть // Історія українського мистецтва. – К, 1967. – Т. 2.

8. Українське народне малярство XIII–XX століть: світ очима народних майстрів: Альбом. / Авт.-упоряд. В. І. Свенціцька, В. П. Откович. – К., 1991.

9. *Хімка М.* Реставрація ікони “Свята Великомучениця Параскева з житієм” з Ісаїв // Літопис Національного музею у Львові імені Андрея Шептицького. – № 5(10). – Львів, 2007.

10. *Biskupski R.* Ikony w zbiorach polskich. – Warszawa, 1991.

11. *Klosinska J.* Ikons from Poland. – Warszawa, 1989.

**ICONS OF SECOND HALF OF 14TH CENTURY FROM THE
CHURCH OF ARCHANGEL MYHAIL IN VILLAGE ISAI**

Mariya GALYTOVYCH

National museum in Lviv named after Andrey Sheptytsky

20 Svobody av., 79008 Lviv, Ukraine

Phone: 80322742282, fax 80322759253, e-mail: nml_shept@tsp.lviv.ua

The article is dedicated to two newly attributed icons of second half of 14th century. The process of their investigation and restoration is studied, the place and significance of these icons in the history of Ukrainian icon painting is determined.

Key words: icon, attribution, analyses, studying.

Стаття надійшла до редколегії 15.07.2008

Прийнята до друку 17.09.2008